

Wykład 8

1. I zasada termodynamiki; przypomnienie i nowe sformułowania

1.1. I zasada termodynamiki dla masy kontrolnej

1.2. I zasada termodynamiki jako równanie kinetyczne

1.3. I zasada termodynamiki dla układów otwartych

1.3.1. Ujęcie masy kontrolnej

1.3.2. Ujęcie objętości kontrolnej

1.4. I zasada termodynamiki dla układów otwartych stacjonarnych o ustalonym przepływie (układy SUP)

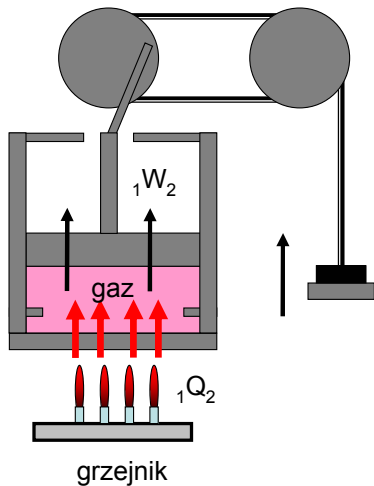
1.4.1. Prędkość czynnika termodynamicznego na wejściu i/lub wyjściu układu otwartego

1. I zasada termodynamiki; przypomnienie i nowe sformułowania

Powrócimy teraz na pewien czas do I zasady termodynamiki; zaczniemy od przypomnienia sformułowania I zasady dla masy kontrolnej w układzie zamkniętym i w układzie otwartym, a potem przejdziemy do sformułowania I zasady dla układu otwartego w sformułowaniu objętości kontrolnej.

1.1. I zasada termodynamiki dla masy kontrolnej

Dla układów zamkniętych (ale nie izolowanych) I zasadę termodynamiki formułujemy zawsze w ujęciu masy kontrolnej.

Rys. 8.1. Zamknięty układ termodynamiczny. Układ jest zamknięty, ale nie izolowany; ruchoma granica (tłok) umożliwia wykonanie pracy zewnętrznej (objętościowej), możliwy jest także dopływ ciepła z zewnętrznego źródła ciepła (grzejnika).

Układ zamknięty, taki jak pokazany na Rys. 8.1, może wymieniać z otoczeniem ciepło i pracę, a więc pierwsza zasada termodynamiki, dla przemiany zachodzącej pomiędzy stanami 1 i 2, przyjmie postać:

$${}_1Q_2 = U_2 - U_1 + {}_1W_2, \quad (1)$$

gdzie ${}_1Q_2$ i ${}_1W_2$ to ciepło i praca wymieniane z otoczeniem a U to energia wewnętrzna. Pomijamy energię kinetyczną i potencjalną czynnika (gazu) gdyż zakładamy, że ich różnice są bardzo małe (z pewnością jest tak w przykładzie pokazanym na Rys. 8.1.). Pamiętamy, że energia wewnętrzna jest funkcją stanu, tzn. jej wartość w stanie 1 czy 2 jest ściśle określona i nie zależy od drogi po której układ osiągnął ten stan. Inaczej niż energia, ciepło i praca wymienione pomiędzy układem i otoczeniem zależą od drogi przemiany. Dla bardzo blisko leżących stanów:

$$\delta Q = dU + \delta W, \quad (2)$$

gdzie, dla tych samych powodów rozróżniamy d od δ , pierwsze symbolizuje różniczkę zupełną, drugie wyrażenie różniczkowe. Po scałkowaniu po jakiejś wybranej drodze, otrzymamy (1), gdzie różnica $U_2 - U_1$ będzie niezależna od drogi, inaczej niż zależne od wyboru drogi wielkości ciepła i pracy, ${}_1Q_2$ i ${}_1W_2$. Oczywiście, dla urządzenia takiego, jakie pokazano na Rys. 8.1, droga pomiędzy stanami 1 i 2, określonymi głównie przez blokady ograniczające ruch tłoka, będzie zależała od obciążenia tłoka, podobnie zresztą jak i stany 1 i 2. Chociaż objętości są dla czynnika roboczego w stanach 1 i 2 ustalone, ale ciśnienia gazu w obu stanach będą zależały od obciążenia tłoka. Dla stałego obciążenia tłoka zarówno droga jak i same stany 1 i 2 będą ściśle określone.

1.2. I zasada termodynamiki jako równanie kinetyczne

Dzieląc wyrażenie (2) przez δt , czas potrzebny na przejście pomiędzy dwoma blisko leżącymi stanami, otrzymamy:

$$\frac{\delta Q}{\delta t} = \frac{dU}{\delta t} + \frac{\delta W}{\delta t}$$

w granicy $\delta t \rightarrow 0$ (w granicy oba stany są identyczne) otrzymamy

$$\frac{dU}{dt} = \dot{Q} - \dot{W}, \quad (3)$$

gdzie dU/dt jest pochodną U po czasie, a wielkości z kropkami nie są pochodnymi właściwymi, lecz przedstawiają granice wyrażen:

$$\dot{Q} = \lim_{\delta t \rightarrow 0} \frac{\delta Q}{\delta t} \quad \text{ i } \quad \dot{W} = \lim_{\delta t \rightarrow 0} \frac{\delta W}{\delta t}$$

które reprezentują strumień ciepła i pracy (czyli moc), wpływający, lub wypływający z objętości kontrolnej, którą wypełnia masa kontrolna. Jednostką obu strumieni jest kJ/s czyli kW.

1.3. I zasada termodynamiki dla układów otwartych

Układ otwarty to układ, który wymienia z otoczeniem nie tylko ciepło i pracę, jak układ zamknięty ale nie izolowany, ale także masę; układ może być obustronnie otwarty (przepływowy) lub jednostronnie otwarty, jak np. napełniany lub opróżniany zbiornik.

1.3.1. Ujęcie masy kontrolnej

Ujęcie masy kontrolnej w zastosowaniu do układów otwartych przepływowych i jednostronnych stosowaliśmy niedawno do wprowadzenia pojęcia entalpii. Ograniczymy się zatem tylko do przypomnienia, że podstawą tego ujęcia jest śledzenie przemiany pewnej wybranej ilości czynnika (masy kontrolnej) od momentu „tuż-przed” wejściem do urządzenia cieplnego (w naszych rozważaniach, bardzo zresztą ogólnych, był to silnik odrzutowy) do momentu „tuż-po” wyjściu z układu. W układach jednostronnych nie ma wyjścia (dla napełniania) lub wejścia (dla opróżniania). Bilans energetyczny sporządzamy dla masy kontrolnej; wszystko co się dzieje z masą kontrolną podczas drogi przez urządzenie musi być w tym bilansie uwzględnione.

W naszych przykładach (rura z zaworem dławiącym i napełnianie zbiornika) ważną rolę odgrywała praca przetłaczania (flow work), która w polskiej terminologii jest także nazywana pracą napełniania lub pracą opróżniania. Ponieważ nie ma wymiany ciepła z otoczeniem, ${}_1Q_2 = 0$, różnice energii kinetycznej i potencjalnej są do pominięcia, I zasada dla masy kontrolnej przyjmuje postać:

$$\Delta U = U_2 - U_1 = -{}_1W_2,$$

a w przypadku rury z zaworem praca wykonana przez i wykonana na układzie (czyli masie kontrolnej):

$${}_1W_2 = P_2 V_2 - P_1 V_1$$

stanowi całą pracę (nie ma pracy objętościowej lub technicznej), a więc można ją dołączyć do energii wewnętrznej

$$U_2 + P_2 V_2 = U_1 + P_1 V_1$$

i zastąpić obie wielkości entalpią:

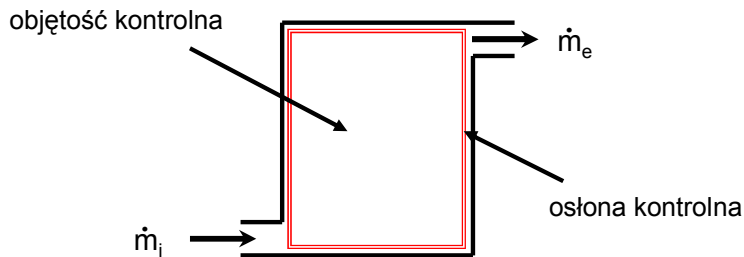
$$H_2 = H_1.$$

W obu rozpatrywanych procesach (dławienie gazu i napełnianie zbiornika powietrzem atmosferycznym) entalpia była zachowana co pozwalało na rozwiązanie problemu (znalezienie parametrów stanu końcowego).

1.3.2. Ujęcie objętości kontrolnej

W ujęciu objętości kontrolnej sporządzamy bilans masy i energii dla objętości kontrolnej.

W bilansie masy uwzględniamy strumień masy wpływającej do objętości kontrolnej i strumień masy wypływającej z objętości kontrolnej, tak jak to pokazano na Rys. 8.2.

Rys. 8.2. Urządzenie cieplne z jednym wlotem (i – inlet) i jednym wylotem (e – exit). Czerwona ramka obrazuje osłonę kontrolną, wydzielającą objętość kontrolną z całego urządzenia cieplnego.

Jeśli w czasie Δt do układu wpłynęła masa Δm_i , a wypłynęła z niego masa Δm_e to odpowiednie strumienie masy będą równe:

$$\dot{m}_i = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta m_i}{\Delta t} \quad \text{i} \quad \dot{m}_e = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta m_e}{\Delta t}.$$

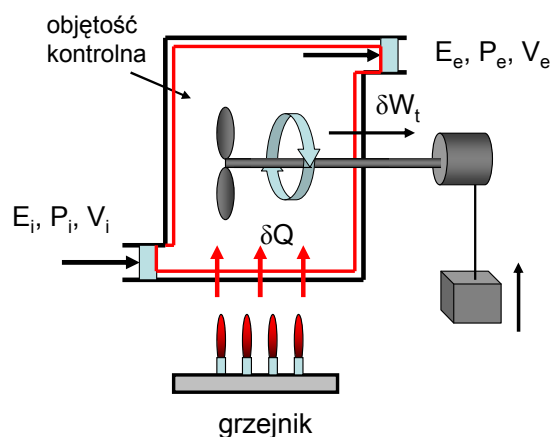
Zasada zachowania masy w każdej chwili czasu (to co wpływa minus to co wypływa równa się to co przybywa) sprowadza się do:

$$\frac{dm_{ok}}{dt} = \dot{m}_i - \dot{m}_e \quad (4)$$

gdzie m_{ok} jest masą zawartą w objętości kontrolnej. Warto zwrócić uwagę i pamiętać o różnicy pomiędzy strumieniem masy a pochodną; zmiana ilości masy w objętości kontrolnej jest różniczką zupełną, a ilość masy wpływającej lub wypływającej z układu już nie. Podobnie jest z pracą i ciepłem, można otrzymać taką samą zmianę masy zawartej wewnątrz objętości kontrolnej na różne sposoby; mniejszy wpływ można skompensować mniejszym wypływem itd. Oczywiście, o ile układ ma więcej wlotów i wylotów, należy uwzględnić wszystkie strumienie masy z odpowiednim znakiem.

Żeby sporządzić bilans energii dla układu (czyli wszystkiego, co znajduje się w objętości kontrolnej) musimy uwzględnić nie tylko dopływ ciepła i wypływ pracy, jak w przypadku masy kontrolnej, ale także strumień energii wpływającej do i wypływającej z objętości kontrolnej, związany z masą wpływającą do i wypływającą z objętości kontrolnej.

Rys. 8.3. Urządzenie cieplne z jednym wlotem i wylotem dla czynnika roboczego. Urządzenie wykonuje pracę techniczną podnosząc ciężarek i pobiera ciepło z zewnętrznego źródła ciepła (grzejnika).

Przyjmijmy, że do objętości kontrolnej wpływa, w czasie Δt , czynnik roboczy o masie Δm_i , a wypływa Δm_e . Wzrost energii układu będzie równy ilości energii wniesionej do objętości kontrolnej przez czynnik wpływający, plus ciepło dodane z zewnętrznego źródła ciepła (z grzejnika), plus praca wykonana na układzie

minus energia usunięta z układu razem z czynnikiem wpływającym z układu, minus praca wykonana przez układ.

$$\Delta E_{ok} = E_i - E_e + \Delta Q - \Delta W \quad (5)$$

Energia całkowita czynnika

$$E = E_{kin} + E_{pot} + U,$$

przy czym

$$E_{kin} = \frac{\Delta m \cdot c^2}{2}; \quad E_{pot} = \Delta m \cdot gZ; \quad U = \Delta m \cdot u, \quad (6)$$

gdzie c to prędkość, a Z to położenie (wysokość) czynnika w jakimś układzie odniesienia.

Jeśli kształt objętości kontrolnej wybierzemy tak, żeby wpływ i wypływ były prostopadłe do jej powierzchni wówczas wprowadzenie pewnej masy do systemu wymaga wykonania pracy przetwarzania (napęlniania) $P_i V_i$ gdzie P_i jest ciśnieniem na wejściu, a V_i jest objętością wprowadzonej masy. Analogicznie, wyprowadzenie masy z układu wymaga wykonania przez układ pracy przetwarzania (opróżniania) $P_e V_e$. Po uwzględnieniu pracy technicznej ΔW_t , całkowita praca wykonana przez układ będzie równa:

$$\Delta W = P_e V_e - P_i V_i + \Delta W_t,$$

lub, uwzględniając, że: $V_i = \Delta m_i v_i$ i $V_e = \Delta m_e v_e$, otrzymamy:

$$\Delta W = \Delta m_e P_e v_e - \Delta m_i P_i v_i + \Delta W_t. \quad (7)$$

Podstawiając (6) i (7) do (5) otrzymamy:

$$\Delta E_{ok} = \Delta m_i \left(u_i + P_i v_i + \frac{c_i^2}{2} + gZ_i \right) - \Delta m_e \left(u_e + P_e v_e + \frac{c_e^2}{2} + gZ_e \right) + \Delta Q - \Delta W_t,$$

a po uwzględnieniu definicji entalpii (właściwej) $h = u + Pv$:

$$\Delta E_{ok} = \Delta m_i \left(h_i + \frac{c_i^2}{2} + gZ_i \right) - \Delta m_e \left(h_e + \frac{c_e^2}{2} + gZ_e \right) + \Delta Q - \Delta W_t.$$

Dzieląc przez Δt i przechodząc do granicy, $\Delta t \rightarrow 0$, otrzymamy I zasadę termodynamiki w sformułowaniu objętości kontrolnej:

$$\frac{dE_{ok}}{dt} = \dot{m}_i \left(h_i + \frac{c_i^2}{2} + gZ_i \right) - \dot{m}_e \left(h_e + \frac{c_e^2}{2} + gZ_e \right) + \dot{Q} - \dot{W}_t. \quad (8)$$

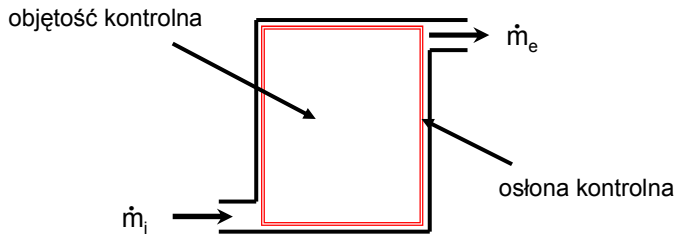
Przypominamy raz jeszcze, że strumień (natężenie przepływu) wielkości X :

$$\dot{X} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta X}{\Delta t}.$$

1.4. I zasada termodynamiki dla układów otwartych stacjonarnych o ustalonym przepływie (układy SUP)

Układ stacjonarny to układ, którego stan (lub stany wydzielonych części tego układu) nie zmieniają się w czasie. Jeśli jest to układ otwarty to właściwie stacjonarność układu wymaga,

by przepływ czynnika przez ten układ był także stacjonarny, czyli ustalony. Dla całkowitej jasności będziemy jednak, podobnie jak w podręcznikach termodynamiki technicznej (np. SBvW) formułować oba wymogi; układ stacjonarny o ustalonym przepływie (USUP) to układ stacjonarny (stan lub stany układu lub jego wydzielonych części niezmiennie w czasie), w którym przepływ czynnika jest także ustalony.

Rys. 8.4. Układ otwarty stacjonarny o ustalonym przepływie. W warunkach ustalonego przepływu oba pokazane na rysunku strumienie masy muszą być równe.

Dla układu SUP, takiego jak na rys. 8.4, o jednym wlocie i wylocie, do oczywistego warunku:

$$\frac{dm_{ok}}{dt} = \dot{m}_i - \dot{m}_e \quad (9)$$

wynikającego z zasady zachowania masy, w warunkach ustalonego przepływu dodatkowym warunkiem będzie:

$$\begin{aligned} \dot{m}_i &= \text{const} \\ \dot{m}_e &= \text{const} \end{aligned} \quad (10)$$

Z kolei stan ustalony układu (czyli energia i masa zawarte w układzie nie zmieniają się) wymaga by:

$$\frac{dm_{ok}}{dt} = 0 \quad (11)$$

co oznacza, że:

$$\frac{dm_{ok}}{dt} = \dot{m}_i - \dot{m}_e = 0$$

czyli:

$$\dot{m}_i = \dot{m}_e = \dot{m},$$

gdzie:

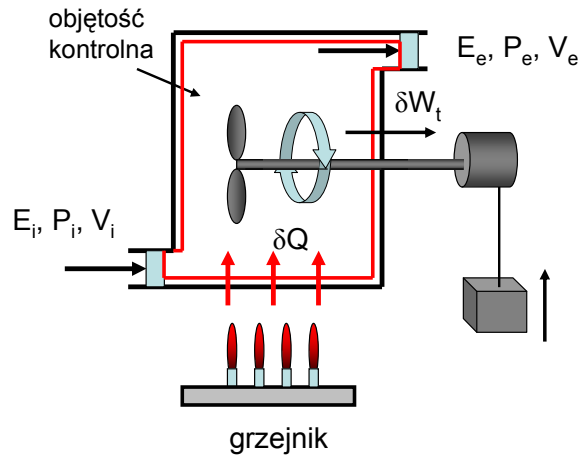
$$\dot{m}_{i(e)} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta m_{i(e)}}{\Delta t}; \quad \dot{m} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta m}{\Delta t} \quad \text{ i } \quad \Delta m_i = \Delta m_e = \Delta m.$$

Tak więc działanie układu SUP, pokazanego na Rys. 8.5, polega na tym, że w czasie Δt do objętości kontrolnej wpływa masa Δm_i o objętości V_i i energii E_i , pod ciśnieniem P_i . Wypływa masa Δm_e o objętości V_e , energii E_e , pod ciśnieniem P_e przy czym $\Delta m_i = \Delta m_e = \Delta m$. W tym czasie układ pobiera ciepło δQ i wykonuje pracę techniczną δW_t .

Bilans energetyczny układu będzie taki jak dla układu otwartego, tzn.:

$$\frac{dE_{ok}}{dt} = \dot{m}_i \left(h_i + \frac{c_i^2}{2} + gZ_i \right) - \dot{m}_e \left(h_e + \frac{c_e^2}{2} + gZ_e \right) + \dot{Q} - \dot{W}_t \quad (12)$$

Rys. 8.5. Układ otwarty stacjonarny o ustalonym przepływie. Przepływ czynnika jest ustalony; układ wykonuje także pracę techniczną i pobiera ciepło z zewnętrznego źródła w taki sposób, że układ znajduje się w stanie ustalonym.

z dodatkowym warunkiem, wynikającym ze stacjonarności układu:

$$\frac{dE_{ok}}{dt} = 0. \quad (13)$$

Wprowadzając oba warunki, (11) i (13), do równania (12) otrzymamy:

$$\frac{dE_{ok}}{dt} = \dot{Q} - \dot{W}_t + \dot{m} \left(u_i + P_i v_i + \frac{1}{2} c_i^2 + gZ_i \right) - \dot{m} \left(u_e + P_e v_e + \frac{1}{2} c_e^2 + gZ_e \right) = 0.$$

Porządkujemy wyrazy; umieszczając te z plusem po lewej, a te z minusem po prawej stronie, otrzymamy:

$$\dot{Q} + \dot{m} \left(u_i + P_i v_i + \frac{1}{2} c_i^2 + gZ_i \right) = \dot{W}_t + \dot{m} \left(u_e + P_e v_e + \frac{1}{2} c_e^2 + gZ_e \right), \quad (14)$$

równanie, które wyraża I zasadę termodynamiki dla układu otwartego, stacjonarnego o ustalonym przepływie o jednym wlocie i jednym wylocie. Równanie to w oczywisty sposób odpowiada zasadzie zachowania energii; po lewej stronie mamy ciepło i energię (wewnętrzną, kinetyczną i potencjalną) dodane do układu oraz pracę wykonaną na układzie (praca napełniania) a po prawej pracę wykonaną przez układ (praca techniczna i praca opróżniania) i energię (wewnętrzną, kinetyczną i potencjalną) wypływającą z układu razem ze strumieniem masy.

Na ogół można pominąć energie potencjalne (gdyby była taka potrzeba, można je zawsze dopisać), dołączymy także pracę przetłaczania do energii wewnętrznej i zastąpimy je entalpią:

$$h_{i(e)} = u_{i(e)} + P_{i(e)} v_{i(e)}.$$

Otrzymamy wówczas:

$$\dot{Q} + \dot{m} \left(h_i + \frac{1}{2} c_i^2 \right) = \dot{W}_t + \dot{m} \left(h_e + \frac{1}{2} c_e^2 \right). \quad (15)$$

Dalej, ponieważ:

$$\frac{\dot{Q}}{\dot{m}} \leftarrow \frac{\delta Q / \Delta t}{\Delta m / \Delta t} = \frac{\delta Q}{\Delta m} \xrightarrow{\Delta t \rightarrow 0} q \quad \text{ i } \quad \frac{\dot{W}_t}{\dot{m}} \leftarrow \frac{\delta W_t / \Delta t}{\Delta m / \Delta t} = \frac{\delta W_t}{\Delta m} \xrightarrow{\Delta t \rightarrow 0} w_t$$

gdzie q i w_t to ciepło dodane do układu i praca techniczna otrzymana z układu na 1 kg wpływającego (i wypływającego) do (z) układu czynnika, można, dzieląc obie strony równania (15) przez $\dot{m}$, otrzymać:

$$q + h_i + \frac{1}{2} c_i^2 = w_t + h_e + \frac{1}{2} c_e^2, \quad (16)$$

równanie, które zastosujemy teraz do kilku urządzeń SUP o podstawowym znaczeniu w technice cieplnej.

Zanim jednak przejdziemy do urządzeń SUP warto zwrócić uwagę na jeden problem. Często pomijamy, oprócz energii potencjalnej także energię kinetyczną. Bardzo często warto sprawdzić czy jest to uzasadnione.

1.4.1. Prędkość czynnika termodynamicznego na wejściu i/lub wyjściu układu otwartego

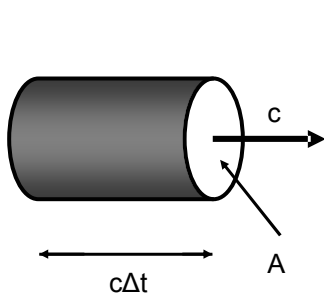
Prędkości czynnika c_i i c_e na wejściu i/lub wyjściu układu otwartego (niekoniecznie stacjonarnego) nie są niezależne od innych parametrów układu. Ponieważ:

$$\dot{m}_{i(e)} = c_{i(e)} \frac{A_{i(e)}}{v_{i(e)}} \quad (17)$$

gdzie $A_{i(e)}$ to przekroje, a $v_{i(e)}$ objętości właściwe czynnika na wejściu i wyjściu, widać, że przy dużej zmianie objętości właściwej (np. gdy czynnik zmienia fazę z ciekłej na lotną lub odwrotnie) i niesprzyjającym stosunku przekrojów, możemy mieć dużą zmianę prędkości czynnika i konieczność uwzględnienia jego energii kinetycznej.

Uzasadnienie wzoru (17)

Rurą o przekroju A płynie gaz z prędkością c . Przez przekrój A w wybranym, ustalonym punkcie rury przepływa w czasie Δt gaz, zawarty w cylindrze o przekroju A i długości $c\Delta t$. Masa tego gazu będzie:

$$m = \frac{V}{v}$$

gdzie V to objętość cylindra a v objętość właściwa gazu. Podstawiając $V = A \cdot c\Delta t$ i dzieląc obie strony przez Δt otrzymamy:

$$\dot{m} = \frac{A \cdot c}{v}$$

Oczywiście mamy także: $A = \pi R^2 / 4$, gdzie R jest średnicą rury przez którą płynie gaz.

Przykład. W rurze o średnicy 20 cm płynie powietrze z prędkością 0,1 m/s. Temperatura powietrza wynosi 25°C i ciśnienie 150 kPa. Oblicz strumień masy powietrza płynącego rurą.

Odp. 0,0055 kg/s

Z tabeli A.5 SBvW znajdujemy dla powietrza w warunkach normalnych (25°C, 100 kPa) $R = 0,287$ kJ/kgK. Stąd $v = RT/P = 0,287 \cdot 298,2 / 150 = 0,5705$ m³/kg. Przekrój $A = \pi(0,2)^2 / 4 = 0,0314$ m². $\dot{m} = c \cdot A / v = 0,1 \cdot 0,0314 / 0,5705 = 0,0055$ kg/s